

ks. dr hab. Józef Turek, prof. KUL
Instytut Filozofii Przyrody i Nauk Przyrodniczych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Filozoficzne interpretacje faktów naukowych

1. Uwagi wprowadzające

1.1. Osadzenie problemu:

1.1.1. Ze względu na stosunek filozofii do nauk szczegółowych, wyróżnia się w metafilozofii filozofie autonomiczne czyli metodologicznie niezależne od tych nauk i filozofie z tymi naukami korespondujące i zasadniczo względem nich nieautonomiczne.¹ W tym drugim przypadku, powstaje realny problem zasadności i praktycznej realizacji przechodzenia z wiedzy naukowej do wiedzy filozoficznej. Problem ten posiada bardzo bogate dzieje i w praktycznych rozważaniach przyjął postać sposobu i zasadności unaukowania filozofii. Przykładem zainteresowań tą kwestią może być odbyta w ramach Zakładu Teorii Poznania i Filozofii Nauki IFiS PAN w 1996r. dyskusja na temat tzw. filozofii naukowej² lub ostatnia publikacja prof. W. Krajewskiego pt. *Współczesna filozofia naukowa. Metafilozofia i ontologia, Warszawa 2005.*

1.1.2. W środowisku polskich tomistów bezpośrednio problematyką związków filozofii, zwłaszcza przyrody, z naukami przyrodniczymi interesowali się w szczególności księża profesorowie K. Kłósak i S. Mazierski. Znane są też długotrwałe spory w tej kwestii tych autorów z przedstawicielami tzw. tomizmu egzystencjalnego.³ Ks. prof. Kłósak przeniósł i rozpropagował na gruncie polskim maritainowską ideę filozoficznej interpretacji faktów naukowych jako metodę przechodzenia od wiedzy naukowej do filozoficznej. Problematyka ta jest dalej

¹ S. Kamiński, Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk, Lublin 1981, s. 282-283

² Czy sensowne jest pojęcie filozofii naukowej? (Dyskusja), „Edukacja Filozoficzna” 22(1996), s. 77-122

³ K. Kłósak, Z teorii i metodologii filozofii przyrody, Poznań 1980, 53-96; tenże, Próba konfrontacji, „Studia Philosophiae Christianae” 17(1981), nr 1, s. 172-178; S. Kamiński, Głos w dyskusji nad odczytem K. Kłósaka, w: S. Kamiński, Światopogląd, religia, teologia. Zagadnienia filozoficzne i metodologiczne, M. Walczak, A. Bronk (red.), Lublin 1998, s. 259-262; tenże, Prelekcja stanowiąca zagajenie do dyskusji nad odczytem K. Kłósaka, w: S. Kamiński, Światopogląd, religia, teologia, dz. cyt., s. 263-270

kontynuowana i rozwijana przez uczniów tych Autorów, a wyrazem jej aktualności są organizowane na jej temat sympozja i wydawane drukiem publikacje.⁴

1.1.3. Wystąpienie obecne nie jest jednak zwykłym tylko nawiązaniem do powyższych dyskusji i próbą ich prezentacji. Stanowi ono także pewien owoc własnych przemyśleń w tym względzie. Opowiadając się już dosyć dawno temu za uprawianiem filozofii w ścisłych związkach z naukami szczegółowymi ciągle stawałem i dalej stoję przed problemem zasadności takiej koncepcji filozofii, a przede wszystkim sposobem jej uprawiania. Podejmując bowiem konkretne zagadnienia filozoficzne z zakresu bądź filozofii przyrody, bądź też filozofii kosmologii staje się przed problemem odniesień tych zagadnień do najnowszych osiągnięć naukowych i zasadności ich wykorzystywania w rozwiązywaniu konkretnych problemów filozoficznych. Wystąpienie zatem niniejsze jest również w dużym stopniu efektem własnych refleksji metaprzmiotowych nad uprawianiem filozofii w kontekście nauk przyrodniczych.

1.2. Cel wystąpienia

1.2.1. W nawiązaniu zatem do powyższych uwag podstawowym celem obecnego wystąpienia jest krytyczne przeanalizowanie zasadności wykorzystywania w rozważaniach filozoficznych osiągnięć nauk przyrodniczych. W szczególności chodzić więc będzie o w miarę wszechstronną ocenę wartości poznawczej tzw. filozoficznej interpretacji faktów naukowych przyjmowanej jako w pełni zasadna metoda uprawiania filozofii w ścisłych związkach z osiągnięciami nauk przyrodniczych.

1.2.2 Nie będzie więc bezpośrednim celem niniejszego wystąpienia:

a) potraktowanie nauk szczegółowych jako przedmiotu analiz filozofii nauki. Jest to bowiem metaprzmiotowe podejście do rozważań nad samą nauką, a nie nad jej osiągnięciami. Jak wiadomo stanowi ono istotę filozofii nauki, której uprawianie w bezpośrednim powiązaniu z naukami nie budzi prawie żadnych kontrowersji.

b) wykorzystywanie przedmiotu, języka i metod badań naukowych jako wzorca dla uprawiania filozofii. Precyzja i ścisłość języka nauki oraz ogromna skuteczność, zwłaszcza

⁴ Jedną z ostatnich w tym względzie publikacji jest praca zbiorowa poświęcona omówieniu dorobku filozoficznemu głównie w zakresie metafizyki Ks. prof. K. Kłósaka pt. Filozofia a Nauka w myśli Księdza Kazimierza Kłósaka, Z. Liana. A. Michalik (red.), Kraków-Tarnów 2004

zmatematyzowanego przyrodoznawstwa, stanowią dla wielu motywację do upodabniania do nich filozofii.

c) wskazywanie na aspekty psychologiczne osiągnięć naukowych w postaci inspirowania przez nie, zachęcania i motywowania filozofów do podejmowania przez nich konkretnych badań filozoficznych.

d) wykorzystywanie w szczególności osiągnięć naukowych dla zilustrowania, dookreślenia i uściślenia problematyki filozoficznej.

1.2.3. W wystąpieniu tym chodzić więc będzie o typowy aspekt poznawczy związków filozofii z osiągnięciami nauk szczegółowych, tzn. o odpowiedź na pytanie, czy i w jaki sposób konkretna wiedza naukowa może być wykorzystywana we wszystkich tych czynnościach poznawczych i procedurach naukotwórczych, które decydują o uprawianiu filozofii w ścisłych związkach z osiągnięciami nauki. W szczególności chodzi tu o dwie podstawowe procedury naukotwórcze, tj. o dochodzenie do tez filozoficznych i o ich uzasadnianie. Powstaje w związku z tym pytanie o to, czy i w jaki sposób osiągnięcia nauk szczegółowych mogą stanowić punkt wyjścia dla rozważań filozoficznych oraz być wykorzystywane w procedurach uzasadniania tez filozoficznych.

1.3. Warunki poprawnej realizacji celu - zasada jednorodności epistemologiczno- metodologicznej

1.3.1. Podstawowym kryterium wyznaczającym realizację tak sformułowanego celu obecnego wystąpienia będzie tzw. zasada jednorodności epistemologiczno-metodologicznej. Zasada ta jest praktycznym uszczegółowieniem przyjmowanej przez większość filozofów odrębności epistemologiczno-metodologicznej nauk szczegółowych i filozofii. W ogólności stwierdza ona, że wiedza ludzka traktowana zarówno jak ogół czynności poznawczych i procedur naukotwórczych, jak i wytwór tych czynności, winna odznaczać się swoją wewnętrzną spójnością, tożsamością, jednolitością i w konsekwencji autonomicznością.

1.3.2. Oznacza to z jednej strony, że czynności poznawcze i procedury naukotwórcze ustalające realne i zasadne powiązania pomiędzy badanymi aspektami rzeczywistości należały do

tej samej płaszczyzny poznawczej i wyrażały je w tym samym języku, za pomocą podobnych pojęć, a także wchodziły w zakres podobnych metod badawczych.⁵

W szczególności, spełnienie tego postulatu wymaga, by we wszystkich czynnościach wnioskowania, wyjaśniania, tłumaczenia, dowodzenia, definiowania oraz uzasadniania tez filozoficznych oba człony tych zabiegów, np. przesłanka i wniosek, eksplanandum i eksplanans, definiendum i definiens, należały do tej samej płaszczyzny poznawczej. Nie można więc zgodzić się, aby tezy filozoficzne były uzasadniane zdaniem naukowymi, a pojęcia naukowe były wykorzystywane przy definiowaniu wyrażen słownika filozoficznego.⁶

1.3.3. Z drugiej natomiast strony podstawowe struktury wiedzy naukowej, takie jak język i aparat pojęciowy, formułowane w nim konkretne tezy i prawa, a także tworzone z nich teorie winny posiadać jednolity i wewnętrznie spójny charakter. Naruszenie tego charakteru powodowałoby, że filozofia w swej wewnętrznej strukturze stanowiłaby swoistą hybrydę wiedzy naukowej i filozoficznej, ujawniającą się we wzajemnym przeplataniu oraz swoistej „mozaikowości” ich własnych zdań i zagadnień. Wszystko to może wyglądać bardzo uczenie, ale w rzeczywistości sprawia poważne trudności w odróżnieniu filozofii od nauki sprowadzając tę pierwszą jedynie do mechanicznego zestawienia twierdzeń filozoficznych i naukowych i w konsekwencji do wyraźnego zamazywania ich własnych porządków poznawczych. W efekcie tak rozumiana filozofia nie będzie mogła zaspakajać tych zainteresowań intelektualnych człowieka, dla których została przez niego powołana.⁷

1.3.4. Jest to, jak widać granica negatywna, której nieprzekraczalność wyznaczona jest w ostateczności zasadnością demarkacji nauki i filozofii, czyli ich wzajemną autonomicznością. Zatem zasada ta nie zabrania w ogóle jakichkolwiek odniesień rozważaniach filozoficznych do osiągnięć naukowych, ale domaga się takiego z nich korzystania, by autonomiczność obu tych dziedzin wiedzy nie została naruszona.

W związku z wymaganiami tymi zaproponowana została taka metoda przechodzenia od wiedzy naukowej do tez filozoficznych, która, zgodnie z intencją jej twórców, nie tylko nie naruszałaby autonomii obu tych dyscyplin poznawczych, ale także wskazywała na możliwości korzystania przez filozofię z osiągnięć nauki i uzasadniała słusność formułowanych w

⁵ Por. np.: E. Nikitin, Wyjaśnianie jako funkcja nauki, Warszawa 1975, 39; K. Kłósak, Z teorii i metodologii filozofii przyrody, Poznań 1980, s. 15

⁶ J. Woleński, Powrót do teorii dwóch prawd, „Filozofia nauki”, XIV(2006), Nr 1, s. 55 [44-58]

⁷ S. Kamiński, Typy ludzkiej wiedzy, w: T. Szubka (red.), S. Kamiński, Jak filozofować? Studia z metodologii filozofii klasycznej, dz. cyt., s. 24-25 [13-32]; A. Bronk, Zrozumieć świat współczesny, Lublin 1998, s. 241

tym kontekście tez filozoficznych. Metoda ta została nazwana interpretacją filozoficzną faktów naukowych⁸ i jej prezentacji poświęcona zostanie dalsza część obecnego wystąpienia.

2. Strukturalna i funkcjonalna charakterystyka proponowanej metody

2.1. Uwagi wstępne

2.1.1. Procedury interpretacyjne są dobrze znane i często stosowane w różnych zabiegach poznawczych podejmowanych przez człowieka. W fizyce np. mówi się o interpretacji ogólnej struktury matematycznej danej teorii przez jej materiał empiryczny. W filozofii natomiast nauki dyskutuje się interpretacje rzeczywistości empirycznej przez opisujące ją teorie naukowe. Podobnie też mówi się o filozoficznej interpretacji faktów naukowych.

Od strony metodologicznej interpretacja jest takim procesem poznawczym, w ramach którego interpretator dokonuje przekształcenia czegoś, co jest dla niego problematyczne w coś, co staje się dla niego zrozumiałe.⁹ Ogólnie więc w interpretacji chodzi o ujęcie i przedstawienie czegoś, co jest nam dane, co w jakiś sposób poznaliśmy, stworzyli i skonstruowali (rzeczywistość, wiedza o tej rzeczywistości, teorie matematyczne) w nowej postaci, za pomocą nowego języka, pod nowymi kątami widzenia, w nowych aspektach.

2.1.2. To samo odnosi się również do tzw. interpretacji filozoficznej, która jednak głównie ze względu na swój charakter, nie podpada pod żaden prezentowany przez metodologię nauk typ interpretacji. Jej odmienność ujawnia się głównie w charakterze wiedzy stanowiącej punkt odniesienia, względem którego dokonywana jest taka interpretacja. Jest nią oczywiście wiedza filozoficzna. W ogólności więc filozoficzna interpretacja faktów naukowych polega na filozoficznym opracowywaniu tych faktów, wprowadzaniu przedmiotów doświadczenia w relacje z zasadami filozoficznymi. obróbce tych danych i osądzanie ich w świetle zasad filozofii. Jest to wydobywanie treści filozoficznych z danych doświadczenia i ujmowanie ich filozo-

⁸ E. Morawiec, Odkrycie metafizyki egzystencjalnej. Studium historyczno-analityczne, Warszawa 1994, s. 158

⁹ M. Sikora, Problem interpretacji w metodologii nauk empirycznych, Poznań 1997, s. 8

ficzną aparaturę pojęciową.¹⁰ Ks. Kłósak powie ponadto, że interpretacja taka jest zmianą „empiriologicznej perspektywy pojęciowej na perspektywę ontologiczną w znaczeniu szerszym, co łączy się korelatywnie z podjęciem filozoficznych metod badań.”¹¹

2.2. Charakterystyka strukturalna

2.2.1. Analogicznie do procedur definiowania czy wyjaśniania również w interpretacji można wyróżnić dwa jego człony. Jest to tzw. *interpretandum*, czyli to, co jest poddawane interpretacji oraz *interpretans* będący członem interpretującym. W interpretacji filozoficznej członem interpretowanym są tzw. fakty naukowe, pojmowane jako należące do korpusu wiedzy naukowej stwierdzenia ustalane metodami empirycznymi i zapisane w języku teoretycznym¹². Postuluje się, by były to przede wszystkim fakty podstawowe, co do których nie ma na gruncie nauk szczegółowych żadnych wątpliwości

2.2.2. Interpretansem jest natomiast cała dostępna wiedza filozoficzna stanowiąca ogólną wizję filozoficzną przyjmowaną przez tego, kto dokonuje interpretacji. Głównymi treściami tej wizji są z reguły określone założenia metafizyczno-epistemologiczne stanowiące wstępne przesłanki w znacznej mierze warunkujące treść całego systemu. Są one przyjmowane przede wszystkim na podstawie informacji pochodzących z poznania przednaukowego. Oczywiście możliwe jest przyjęcie różnych założeń i w konsekwencji dokonywanie odmiennych interpretacji filozoficznych tych samych faktów naukowych.¹³

2.2.3. Podłożem warunkującym i równocześnie umożliwiającym dokonywanie interpretacji filozoficznej są pewne, swoiste związki zachodzące pomiędzy *interpretandum* i *interpretansem*. Nie są to związki logiczne lecz pewien aspekt filozoficzny zawarty w faktach naukowych, który może być odkrywany i ujmowany w dostępną aparaturę pojęciową. K. Kłósak związki te nazywa „zależnością materialną” rozumiejąc przez nią pośrednią zależność pomiędzy faktami naukowymi a wiedzą filozoficzną.¹⁴

¹⁰ S. Mazierski, Prolegomena do filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej, Lublin 1969, s. 67, 69, 74, 8-82

¹¹ K. Kłósak, Z teorii i metodologii filozofii przyrody, Poznań 1980, s. 159

¹² Tamże, s. 65, 75

¹³ A. Lemańska, Filozofia przyrody a nauki przyrodnicze, Warszawa 1998, s. 119-120

2.3. Charakterystyka funkcjonalna

2.3.1. Istota i zasadność przedstawionego schematu filozoficznej interpretacji faktów naukowych zależy od konkretnych procedur poznawczych, dzięki którym interpretacje takie są dokonywane. Z racji wspomnianej zasady jednorodności nie mogą to być znane czynności poznawcze w postaci zabiegów definicyjnych lub podstawowych rodzajów wnioskowań. Należy zatem odwołać się do szczególnie właściwych filozofii metod poznawczych jakimi są abstrakcja i analogia. Pierwsza z nich jest spontanicznym procesem umysłowym odrywania jednych elementów od drugich, w wyniku którego otrzymujemy jeszcze nie sprecyzowane, ogólne pojęcie rzeczy lub istoty rzeczy.¹⁵ Na abstrakcję składają się bardzo różne czynności umysłowe, które kończą się definicją wyrażającą istotę rzeczy, albo ogólnymi pojęciami, albo też ogólnymi zasadami, które pełnią funkcję przesłanek w dowodzeniu sylogistycznym.¹⁶

Wydaje się, że pewnym dopełnieniem i uzupełnieniem procedur abstrakcyjnych jest poznanie analogiczne będące poznaniem konkretystycznym, nie abstrahującym od niczego, ale ujmującym konkretne relacje „przebiegające” poprzez węższy i szerszy krąg bytów, dającym w efekcie mniej lub bardziej generalne, analogiczne poznanie. Jako takie nie odrywa nas od rzeczywistości, tak jak czyni to abstrakcja, ale w dodatku ujmuje tę rzeczywistość w bardzo różnych aspektach.¹⁷ Z tego więc względu analogia stanowi istotny klucz do filozoficznego poznania świat, osób i rzeczy.

2.3.2. Efektami tak rozumianych procedur filozoficznej interpretacji są tzw. fakty filozoficzne. Są one danymi doświadczenia potocznego lub naukowego, które zostały ustalone i osądzone w świetle obiektywnej filozofii. Dzięki tej interpretacji dane te stają się czymś odmiennym, poznawczo wyższym od przedmiotów czystego doświadczenia potocznego. Są one filozoficznymi treściami „znajdujące” się w faktach naukowych lub doświadczeniu potocznym wydobytych, odszukanych i ujętych w terminologii filozoficznej podczas interpretacji filozoficznej. Zawarte w nich treści filozoficzne, które nie leżą w płaszczyźnie zjawiskowej, lecz meta-zjawiskowej.

¹⁴ E. Morawiec, *Odkrycie metafizyki egzystencjalnej. Studium historyczno-analityczne*, Warszawa 1994, s. 159-160

¹⁵ S. Kamiński, M.A. Krąpiec, *Z teorii i metodologii metafizyki*, Lublin 1994, s. 45

¹⁶ S. Mazierski, *Prolegomena do filozofii przyrody inspiracji arystotelesowsko-tomistycznej*, dz. cyt., s. 150

¹⁷ M. Krąpiec i inni, *Wprowadzenie do filozofii*, Lublin 1996, s. 208

Tak uformowane fakty filozoficzne odgrywają podstawową rolę w poznaniu filozoficznym. Służą bowiem one jako argumenty filozoficzne lub stanowią przedmiot tzw. implikacji ontologicznych typu redukcyjnego.

3. Wartość poznawcza procedur interpretacyjnych

3.1. Pozytywy prezentowanej metody

3.1.1. Przedstawiona metoda interpretacji filozoficznej faktów naukowych nie odbiega zasadniczo od tego, co się robi również w filozofiach, które programowo negują potrzebę i przydatność osiągnięć nauk szczegółowych w uprawianiu filozofii. W tomizmie np. egzystencjalnym mówi się o filozoficznej interpretacji poznania potocznego bardzo dogłębnie opracowując w tym kontekście metodę abstrakcji i analogii.

3.1.2. Ponieważ z racji zasady jednorodności wiedza filozoficzna nie może w żaden sposób być wyprowadzana, tworzona, czy też generowana bezpośrednio z wiedzy naukowej, więc trzeba przyjąć, przynajmniej w filozofiach realistycznych, że faktyczne podstawy dla tej wiedzy w jakiś sposób znajdują się, w faktach naukowych, czy też fakty te są uwikłane w problematykę filozoficzną. W toku zatem interpretacji filozoficznej problematyka ta jest wydobywana i ujmowana w filozoficzną aparaturę poznawczą.

3.1.3. Bezpośrednie analizy zarówno abstrakcji, jak i analogii pokazują, że czynności poznawcze tworzące te procedury są w stanie wyjaśnić to, co faktycznie dokonuje się w procesie filozoficznej interpretacji faktów naukowych. Z jednej strony zachowana jest zasada jednorodności, a z drugiej wskazywane są rzeczywiste czynności poznawcze, które mogą być odpowiedzialne za procesy interpretacyjne.

3.1.4. Wskazuje się na wiele przykładów faktycznego dokonywania interpretacji filozoficznej faktów naukowych, której efektem są konkretne fakty filozoficzne. Należą do nich:

- a) istnienie realnych, gatunkowych odrębności w świecie ciał
- b) istnienie zmiany i stawania się
- c) istnienie ciągłości trwania sukcesywnego
- d) istnienie zmian substancjalnych

e) istnienie czynności immanentnych w żywych organizmach

3.2. Trudności i zastrzeżenia

Oprócz powyższych pozytywnych efektów procedur interpretacyjnych wysuwane są wobec nich mniej lub bardziej zasadne zastrzeżenia, do których należą:

3.2.1. Kwestia konsekwentnej demarkacji pomiędzy wiedzą naukową i filozoficzną.

- szczegółowe analizy konkretnych przykładów w tym względzie pokazuje, że nie zawsze jest możliwe jednoznaczne rozstrzygnięcie czy danemu konkretnemu zdaniu lub czynności poznawczej przysługuje jeszcze walor naukowości, czy też należy im już przypisać wyraźnie filozoficzny charakter. Te i inne jeszcze trudności z demarkacją osłabiają w pewien sposób zarówno potrzebę, jak i zasadność metody interpretacji filozoficznej faktów naukowych, gdyż zacieranie istniejących między nimi różnic dopuszczać może odwoływanie się do ściślejszych i bardziej wiarygodnych procedur poznawczych.

3.2.2. Kwestia interpretansa czyli poprzedzającej procedury interpretacyjne ogólnej wizji filozoficznej.

- powstaje odnośnie do tej ogólnej wizji filozoficznej pytanie o jej genezę. Nie wiadomo bowiem dokładnie w jaki sposób jest ona tworzona. Z pewnością nie można w tym względzie mówić o genetycznym pierwszeństwie wiedzy potocznej lub naukowej w stosunku do wiedzy filozoficznej, co zdaje się sugerować metoda interpretacji filozoficznej. Ponadto, powstaje obawa o błędne koło w tych procedurach, gdyż nie można wykluczyć sytuacji, w której otrzymana w efekcie interpretacji filozoficznej problematyka może stać się istotnym elementem ogólnej wizji filozoficznej wchodzących w skład procedur interpretacyjnych.

3.2.3. Kwestia reinterpretacji faktów naukowych

- fakty naukowe stanowią same w sobie efekt wielu procedur interpretacyjnych dokonywanych w ramach nauk szczegółowych. Powstaje w związku z tym obawa, że dokonywanie dodatkowej interpretacji w istotny sposób zniekształci rzeczywistość opisywaną i ujmowaną przez fakty naukowe.

3.2.4. Przedstawione procedury interpretacji filozoficznej nie są w stanie zasadnie spełnić wszystkich wysuwanych wobec nich oczekiwań poznawczych

- w dyskusjach na temat roli wiedzy naukowej w rozważaniach filozoficznych wysuwa się postulaty, by wiedza ta wzbogacała o nowe treści terminy filozoficzne, uściślała przynajmniej niektóre pojęcia z tego zakresu przyczyniając się także do modyfikacji, falsyfikacji, a nawet potwierdzania wielu tez filozoficznych. Postulaty te są w pewnym zakresie wzmacniane faktycznymi wydarzeniami zachodzącymi w dziejach filozofii, w których doszukuje się wspomnianych oddziaływań nauki, zwłaszcza na zmianę lub odrzucenie niektórych stanowisk filozoficznych.

4. Podsumowanie

Przedstawiona problematyka filozoficznych interpretacji faktów naukowych jest pewną próbą opisu, rekonstrukcji i wyjaśnienia ogromnie złożonego, a faktycznie dokonującego się procesu wykorzystywania osiągnięć nauk szczegółowych w rozważaniach filozoficznych. Jest to próba określenia zasadności tego rodzaju zabiegów przy równoczesnym wskazaniu na ich podstawy i możliwości realizacji. Jest to więc pewna propozycja pogodzenia dwóch bardzo trudnych do pogodzenia postulatów, tj. autonomiczności nauki i filozofii oraz ich wzajemnej otwartości. Jest to też próba zajęcia stanowiska pośredniego pomiędzy skrajnym izolacjonizmem i całkowitym unifikacjonizmem w kwestii epistemologiczno-metodologicznej odrębności nauki i filozofii.

Jak każde stanowisko pośrednie nie jest w stanie zadowolić żadnej ze stron, co jednak nie powinno zwalniać od podejmowania tego rodzaju prób i wysiłków, przynajmniej po to, by ukazać całą złożoność problematyki wzajemnych relacji nauki i filozofii.